

ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ

УДК 913 (477) : 502.7 (075.8)

ЕКОЛОГІЧНА СТЕЖИНА ЯК УНІКАЛЬНА ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИРОДООХОРОННОЇ ПРОПАГАНДИ, ВІДПОЧИНКУ Й ВИХОВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ

А.В.Гудзевич

Анотація. У статті розглядається питання використання екологічної стежини як особливої форми природоохоронної пропаганди, виховання екологічної свідомості й відпочинку.

Ключові слова: екологічна стежина, маршрут, екологічне виховання, природоохоронна пропаганда.

Аннотация. В статье рассматривается вопрос использования экологической тропы как особенной формы природоохранной пропаганды, воспитания экологического сознания и отдыха.

Ключевые слова: экологическая тропа, маршрут, экологическое воспитание, природоохранная пропаганда.

Annotation. In the article the question of the use of ecological path is considered as the special form of nature protection propaganda and rest.

Keywords: ecological path, route, ecological education, nature protection propaganda.

Постановка наукової проблеми. Вінниччина – цікавий у біогеографічному відношенні край з оптимальними природними умовами й багатими ресурсами. На жаль, нині антропогенний тиск у регіоні досягнув критичної межі, і в результаті посиленого знеліснення, браконьєрства, промислового забруднення, інтенсифікації сільського господарства, розширення транспортної мережі, сельбищ та інших негативних впливів господарської діяльності постала серйозна загроза втрати біотичного й ландшафтного різноманіття території. Проблемою є забезпечення гармонійних взаємозв'язків між антропогенною діяльністю та природними процесами з метою збереження динамічної цілісності довколишнього середовища. Таким чином, нагальною необхідністю є формування у населення області знань про екологічно доцільне природокористування, розуміння необхідності збереження різноманіття форм життя, виховання природоохоронної й екологічної культури для забезпечення громадянської зрілості й відповідального ставлення до природи. Великі надії в розробці системи пропагандистсько-просвітницької, екскурсійної, дослідницької діяльності на різних рівнях формальної (дошкільна, шкільна, середня спеціальна й вища) і неформальної освіти населення покладаються на екологічну стежину.

Аналіз останніх досліджень із розв'язання поставленої проблеми. Проблеми проектування та організації екологічної стежини присвячено праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед них – методичні розробки колективу авторів на чолі з Я.П.Дідухом [5] та пропозиції використання пішохідних стежок у межах природоохоронних територій з навчальною метою в роботах В.П.Чижової [6], Є.Флешар [8]. Останнім часом здійснено ґрунтовні теоретичні розробки проблеми використання екостежини туризмі [4]. Проте питання облаштування екостежок на Вінниччині, врахування специфіки цих маршрутів та причин, що обумовлюють їхнє існування, незважаючи на деякі практичні кроки [1-3], потребують більш ґрунтовного дослідження.

Мета статті – проаналізувати виховний потенціал екологічних стежин у вихованні екологічної свідомості та формуванні природоохоронного світогляду населення Вінниччини.

Виклад основного матеріалу. Екологічна стежка розглядається як географічно визначена, прив'язана до певної місцевості та характерних (особливих) об'єктів описана з певним ступенем детальності траса походу, подорожі, відпочинково-оздоровчої прогулянки, еколого-освітньої екскурсії тощо [4]. Перевагами природоохоронного та екологічного навчання й виховання на екостежках є: цілорічне використання, висока інформативність, невимуслене засвоєння інформації і правил поведінки безпосередньо в природі. З огляду на те, що такі траси розраховані, насамперед, на відвідування їх школярами та студентами, вони мають знаходитися поблизу населених пунктів, або й безпосередньо в їхніх межах. У виборі стежки важливу роль відіграють: доступність для відвідин, привабливість і естетична виразність довколишнього ландшафту, інформаційна ємкість маршруту [6]. За призначенням екологічні стежки поділяються на проблемно-пізнавальні, пізнавально-туристичні й навчально-пізнавальні. У якості прикладу розглянемо екологічні стежини, розроблені автором згідно з поданими вище вимогами.

Екологічна стежка «Сабарівська». За призначенням стежина належить до типу навчально-пізнавальних. Основне завдання стежини – дати інформацію й знання про довкілля, формування на цій основі загальної уяви про екосистеми, основні їхні складові (культурні й дикорослі форми рослин; тваринні організми), почуття любові до природних та культурних об'єктів рідного краю, зацікавленості в їхньому збереженні, розуміння особистої відповідальності за їхню долю.

Облаштована на південно-східній околиці м. Вінниці на лівому березі Сабарівського водосховища (р. Південний Буг), між пансіонатом імені М.Коцюбинського та Сабарівською ГЕС на землях Луко-Мелешківської сільської ради. Основна частина маршруту проходить через Сабарівський ліс [3].

Маршрут екостежини розпочинається з кінцевої зупинки автобуса № 14, що біля пансіонату ім. М.Коцюбинського на південно-східній околиці м. Вінниці.

Пункт 1 – *безіменний струмок*, який несе свої води в Південний Буг та маленькі ставочки. Огляд процесу формування низинного болота, ознайомлення із водно-болотною рослинністю й тваринним світом.

Пункт 2 – *дубово-ясеневі-грабові насадження* на сірих лісових ґрунтах Сабарівського лісу. Ознайомлення із будовою окремих ярусів, основними представниками рослинно-тваринних кушово-деревних «поверхів» та рослинами, які занесені до Червоної Книги України й Вінницької області.

Пункт 3 – *яр* в умовах слабобористого лісового плато. Це – чудовий приклад прояву водно-ерозійної активності в регіоні. Читання кам'яного літопису краю, який записаний у численних виходах кристалічних порід Українського щита.

Пункт 4 – *скаля М. М. Коцюбинського* – геологічна пам'ятка природи місцевого значення.

Пункт 5 – *заболочена долина безіменного струмочка* із лучно-болотною рослинністю.

Пункт 6 – *р. Південний Буг*. Спостереження за рослинами й тваринами водойм на прикладі флори й фауни Сабарівського водосховища.

Пункт 7 – *Сабарівська ГЕС*. Ознайомлення із прикладом використання енергії спадаючої води в умовах рівнинної України.

Пункт 8 – *кар'єр*, де розробляється одне з головних мінерально-сировинних багатств Вінниччини – гранітоїди. Поруч на відвалах можна спостерігати сукцесійні (відновлювальні) процеси розселення рослинності в залежності від їхнього віку й субстрату.

Кінцевий відрізок екологічної стежини учні можуть пройти через поле до трамвайної зупинки «Електромережа» (пункт 9), або, повернувшись трохи назад по маршруту, дістатися до міста Вінниці автобусом із села Сабарів (пункт 10) чи катером (пункт 11–12).

Маршрут стежини розроблений у 2000 році. До цього часу стан екологічної стежини залишається задовільним. Проте проблемою є маркування стежини та збереження інформаційних щитів. Охорона маршруту покладається на Луко-Мелешківську сільську раду, але вона в умовах рекреаційного перевантаження жителями Вінниці цієї АТО є пасивною (декларативною).

Екологічна стежка «Дружби народів» за призначенням епізнавально-туристичною [2]. Основне її завдання полягає в ознайомленні з різноманітними природними, природно-антропогенними і техногенними ландшафтами, формами активного відпочинку в умовах паркового середовища. Її функціонування, завдяки розробленій і поширеній серед населення інформації про парк, має сприяти збільшенню потоку рекреантів та зростанню їхньої екологічної та природоохоронної культури.

Розташований парк на південній околиці житлового масиву Вишенька. Північна частина обмежується вул. Стахурського та 30-річчя Перемоги, а південна переходить у зелену зону відпочинку вздовж озера, що створена на річці Вишенька.

Сформований як багатопрофільний ландшафтно-рекреаційний об'єкт у поєднанні з простою планувальною структурою й типово регіональною та екзотичною рослинністю парк закладений у 1972 році на честь 50-річчя утворення СРСР і виділяється типовими для широколисто-лісової смуги та лісостепу деревно-чагарниковими видами.

Маршрут призначений для екскурсій тривалістю 2 – 2,5 години. Він включає 11 об'єктів (пунктів), де передбачені зупинки для показу цікавих об'єктів і розповіді про них. Інформаційна ємкість цих об'єктів значно вища в порівнянні з характеристикою, наведеною в тексті, що уможливило перспективність розвитку екостежини та розширює тематику екскурсій. Наведемо короткий опис пунктів-зупинок.

Маршрут розпочинається на південно-східній околиці парку (район трамвайної зупинки «Електромережа»). Тут проводиться вступна бесіда. Зокрема оголошується мета й уточнюються завдання екскурсії, проводиться інструктаж із техніки безпеки й правил поведінки на стежці, окреслюється майбутній маршрут.

Пункт 1 – *р. Дьогтянець*. Ознайомлення із екостаном лівої притоки р. Вишня.

Пункт 2 – *дамба на річці Вишня*. Огляд гідротехнічної споруди, що перегороджує річку Вишню за 1,5 км від її впадіння у Південний Буг і за 50 м від прийняття власного лівого допливу – Дьогтянця.

Пункт 3 – *агровіддя*. Слугають демонстрацією складного, тривалого й динамічного в просторі й часі процесу, що зумовлюють потребу моніторингу подібних сукцесійних змін та підкреслюють важливість існування таких територій.

Пункт 4 – *листопадний ліс*. У цій частині парку можна познайомитися із типовими представниками листопадного лісу та їхньою вертикальною структурою.

Пункт 5 – *мішаний ліс*. Приклад зрідженої частини паркового насадження, основою якого є деревостан, що представляє сукупність листопадних (переважно широколистяних) і хвойних порід, відмінних за особливостями зростання та взаємовпливу.

Пункт 6 – *живий світ дерев і куців*. Демонструє можливості лісової рослинності як середовища життя тваринних організмів.

Пункт 7 – *квітники*. Чудова можливість ознайомлення із досвідом укладання квітників та доббором їх складу, а також анатомо-морфологічними, фізіологічними й декоративними особливостями окремих видів.

Пункт 8 – *озеро «Поділля» (Вишенське озеро)*. Огляд штучної водойми, ставка. Ознайомлення із прилеглими краєвидами, екоумовами водного середовища, формами відпочинку в узбережній частині та на водоймі.

Пункт 9 – *дуб червоний*. Споглядання насаджень, які з еколого-лісівничого погляду найбільш повноцінно виконують свої захисні та еколого-регулятивні функції і були створені на парковій території ще задовго до проголошення славнозвісної програми «Діброва», розробленої в 1996 р. Міністерством лісового господарства України.

Пункт 10 – *оцтова алея*. Уможливорює спогляданняцікавого в зростанні й використанні інтрадуктасумаха пухнастого, або оленерогого. У народі його називають «оцтовим деревом».

Пункт 11 – *ялинники*. Спостереженню підлягають ялинові насадження 40 і 50-річного віку, які є зразком високопродуктивних, високоякісних та стійких чистих культур ялини європейської. В науці такі середовище утворювальні види називають едіфікаторами.

Пункт 12 – *символічний парковий камінь*. Він закладений в означення 40-ї річниці створення парку «Дружби народів». Тут варто нагадати коротко історію створення парку як штучного утворення, що в поєднанні з виконанням екологічних функцій – водоохоронних, захисних (грунто-, повітря-) та санітарно-гігієнічних, і простою планувальною структурою й типово регіональною (широколистянолісовою смуги й деревно-чагарниковими видами Лісостепу) та екзотичною рослинністю утворює багатопрофільний ландшафтно-рекреаційний об'єкт. Коротко підсумовуються найхарактерніші риси та наголошується на потребі збереження й примноження таких територій, особливо в міських умовах.

«Олександрівська стежина». Розроблений маршрут природо-пізнавальної стежини покликаний забезпечити краще сприйняття компонентів, законів, явищ і процесів довкілля, допомогти в оволодінні комплексною оцінкою результатів впливу людського суспільства на природне середовище, розширити світоглядні позиції з питань природокористування, раціональної організації території та її охорони. На відміну від попередніх, ця стежина за призначенням є проблемно-пізнавальною, оскільки одне із найголовніших її завдань, – перетворити пасивних споглядачів природи в активних дослідників та будівничих рідного краю. Важливим є й те, що вона організована в межах дослідного господарства, де екскурсоводом може бути досвідчений фахівець лісової справи.

Територіально екостежина «прив'язана» до Олександрівського парку [1], творіння кінця XIX ст., розташованого на південній околиці маленького села Благодатне, за 8 кілометрів від с. Олександрівка Томашпільського району Вінницької області.

Залежно від мети відвідування тут можуть бути використані різні освітньо-просвітні форми: уроки, факультативи, заняття гуртківців і, звичайно ж – різнопланові екскурсії. Загальна протяжність маршруту становить близько 4 км. При бажанні чи в разі потреби він може бути скорочений до 1-2 км. Тривалість заходів може бути різною: від 2 годин до декількох днів. Варто, проте, зауважити, що відсутність асфальтованих доріжок до більшості з пропонованих об'єктів потребує в дощову погоду окрім обережності (особливо на силових поверхнях) ще й відповідного взуття (гумові чоботи, черевики тощо).

Для забезпечення тривалого перебування (при поєднанні відпочинку з навчанням) паркова територія має усі необхідні умови. Функціонує готель, їдальня. Є навчальні класи, як «під дахом», так і під відкритим небом. Це уможливорює використання території парку та її оточення впродовж року.

Пішохідні, лижні та санны прогулянки, спортивні ігри сприятимуть загальному оздоровленню та відпочинку поціновувачів віддалених від великих населених пунктів місць.

Оглядова схема Олександрівського парку та його околиць спрямовує увагу на основні об'єкти, які можуть бути використані для спостережень та досліджень. Окрім загальної схеми, орієнтирами на маршруті природо-пізнавальної стежини виступають вказівники та інформаційні стенди з короткою характеристикою місця зупинки та огляду. Варто зазначити, що більшість пропонованих об'єктів знаходяться в межах паркової території, тобто об'єкта природно-заповідного фонду, що потребує дотримання природоохоронних вимог. Правила поведінки на маршруті подані на щиті, поблизу головного стенда. Крім того, у вигляді окремих знаків вони розставлені по всьому маршруту.

Висновки. Розглянутий проблемний напрямок має цікавий ракурс – осмислення ролі екологічної стежини у формуванні природоохоронного й екологічного світогляду населення краю під впливом специфіки довколишнього середовища. Розроблені екомаршрути охоплюють різні за своїм функціональним призначенням та відстанню від обласного центру території і демонструють проблемно-пізнавальні, пізнавально-туристичні й навчально-пізнавальні шляхи їхнього використання. Упорядковані екостежини є: важливими орієнтирами на довкілля збережувальну поведінку, передусім місцевих мешканців, а також рекреантів; віддзеркаленням природоохоронних заходів; базою інформації про наявні ресурси, зокрема туристсько-рекреаційні, а тому потребують повсякденної уваги й вдосконалення практики використання.

Література

1. Гудзевич А.В. Стежками Олександрівського парку [навч. посіб.] / А.В.Гудзевич.– Вінниця: Віндрук, 2011.- 60 с.
2. Гудзевич А.В. Екологічна стежка «Парк Дружби народів» / А.В. Гудзевич, Б.Г. Денисик. – Вінниця, 2014. – 16 с.
3. Гудзевич А.В. Еколого-красназнавчий практикум (на прикладі околиці м. Вінниця) : [навч.-метод. посіб.] / А.В. Гудзевич, Л.С. Гудзевич, Н.В. Баюрко. – Вінниця: Гіпаніс, 2002. – 30 с.
4. Дмитрук О.Ю. Екотуризм: [навч. посіб.] / О.Ю. Дмитрук, С.В. Дмитрук. – К.: Альтерпрес, 2009. – 358 с.
5. Екологічна стежина (методика, організація, характеристика модельної стежки «Лісники») / Я.П. Дідух, В.М. Єрмоленко, О.Т. Крижанівська та ін. – К.: Фітосоціоцентр, 2000. – 88 с.
6. Чижова В.П. Правила поведіння на екологічеськой тропе / В.П. Чижова // Тропа в гармонии с природой : сборник российских и зарубежного опыта по созданию экологических троп. – М.: Р. Валент, 2007. – С. 102–116.
7. Эйларт Я.Х. Природные учебные тропы / Я.Х. Эйларт. – Таллин: Валгус, 1986. – 280 с.
8. Fleszar E. Dydaktycznasciezkaprzyrodnicza w lesieArkonsdim: PuszczaWkrzańska / E. Fleszar. – Szczecin : Wydaw. Naukowe US, 2005. – 64 s.